

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.98

БУБЛИК М.В.

СПОСІБ УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ, ВЧИНЕНИХ НА ҐРУНТІ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ

Статтю присвячено висвітленню сутності способу вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості. Акцентується увага на засобах, знаряддях вчинення даного злочину, встановленні причинно-наслідкового зв'язку між дією та результатом.

Ключові слова: *спосіб учинення злочину, злочинець, злочин, расова, національна чи релігійна нетерпимість, розслідування злочинів, криміналістична характеристика.*

В статье рассматривается сущность способа совершения преступлений против жизни и здоровья личности, совершенных на почве расовой, национальной или религиозной нетерпимости. Акцентируется внимание на средствах, орудиях совершения данного преступления, установлении причинно-следственной связи между действием и результатом.

Ключевые слова: *способ совершения преступления, преступник, преступление, расовая, национальная или религиозная нетерпимость, расследование преступлений, криминалистическая характеристика.*

The article is devoted to highlighting the essence of the method of committing of crimes against life and health a person that are committed on the ground of racial, national or religious intolerance. The attention of the means, instrument of the crime, establishing a causal connection between action and result.

Key words: *way of crime, offender, crime, racial, national or religious intolerance, investigation of crimes, criminological characteristics.*

Вступ. Тривалий час у криміналістичній науці було прийнято вважати, що ядром криміналістичної характеристики будь-якого злочину є спосіб його вчинення. В останні роки цей підхід дещо змінився, що безперечно є кроком уперед для криміналістичної науки. Криміналістичне значення способу вчинення злочину визначається специфікою виникнення доказів у процесі відображення події злочину в зовнішньому середовищі. Аналізуючи певний спосіб учинення злочину, можна висунути версії про те, де і які сліди можуть бути залишені, а виявивши сліди злочину, можна припустити, яким способом його було вчинено [1, с. 29].

Спосіб учинення злочину в різний час досліджували й спеціалісти у сфері кримінального процесу та криміналістики. Серед них – Ю.В. Баулін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.К. Весельський, В.І. Галаган, С.М. Зав'ялов, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, В.О. Коновалова, В.В. Пясковський, В.В. Тіщенко, В.В. Чурпіта, В.Ю. Шепітько та інші.

Постановка завдання. Мета – висвітлення сутності способу вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Результати дослідження. Спосіб учинення злочину як закономірне явище виникнення доказової інформації має методологічне значення для криміналістики і слугує одним із елементів для подальшого розвитку загальної теорії криміналістики, криміналістичної техніки, тактики і

методики, розробки нових рекомендацій, засобів і методик розслідування кримінальних правопорушень. Спосіб учинення будь-якого кримінального правопорушення належить до об'єктивної сторони його складу і обставиною, що підлягає доказуванню в кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України) [2, с. 39]. Слід розрізняти спосіб учинення злочину як елемент предмету доказування і як елемент криміналістичної характеристики. Так, спосіб учинення злочину входить до предмету доказування, тому що є основним компонентом об'єктивної сторони злочину: зіставляючи характер дій (бездіяльності) особи з кримінальним законом, слідчий і суд визначають, чи є в даному діянні ознаки злочину, чи містять дії винного обтяжуючі та пом'якшуючі обставини тощо [3, с. 85].

У криміналістиці існують різні погляди до визначення змісту поняття способу вчинення злочину. Одним із перших дослідників способу вчинення злочину був австрійський вчений-криміналіст Г. Гросс, який відмічав, що криміналістика за своєю природою починається лише там, де кримінальне право, по своїй природі, закінчує роботу: матеріальне кримінальне право має своїм предметом вивчення злочинного діяння і покарання, формальне кримінальне право, тобто кримінальний процес, містить у собі правила застосування матеріального кримінального права. Але яким саме способом вчиняються злочини? Як досліджувати ці способи і розкривати їх, які були мотиви, цілі – про все це нам не говорять ні кримінальне право, ні процес. Це складає предмет криміналістики [4, с. 70].

О.Н. Колесніченко вважає, що спосіб учинення злочину – це спосіб дій злочинця, що виражається в певній послідовності, поєднанні окремих рухів, прийомів, що застосовуються суб'єктом. На його думку, необхідно розрізняти «спосіб підготовки до учинення злочину, спосіб самого вчинення, а також приховування злочину» [5, с. 81].

Г.Г. Зуйков зазначає, що спосіб учинення злочину являє собою систему взаємообумовлених, рухомо детермінованих дій, спрямованих на його підготовку, вчинення і приховання, пов'язаних із використанням відповідних засобів і знарядь, а також часу, місця та інших сприятливих обставин об'єктивної обстановки вчинення злочину [6, с. 15–16].

На думку С.М. Зав'ялова, спосіб учинення злочину – це спосіб дій з готування, вчинення та приховання його слідів, що характеризує криміналістично-значимі дані про виконавця і застосовані ним засоби та можливості їх використання в розслідуванні злочинів [7, с. 7].

В.Ю. Шепітько стверджує, що спосіб учинення злочину є образом дій злочинця, що виражається в певній системі операцій і прийомів. Його структура охоплює: способи готування до злочинного діяння, способи його вчинення і способи приховування (маскування) [8, с. 328]. При цьому, на думку науковця, спосіб злочину не завжди має повну структуру.

Урахування елементів, що входять до структури способу вчинення злочину, дозволяє їх класифікувати таким чином:

- найбільш кваліфіковані, повноструктурні способи, що характеризуються діями злочинців, спрямованими на підготовку, вчинення і приховання злочину;
- менш кваліфіковані або усічені способи другого типу, в структурі яких відсутні прийоми, спрямовані на приховання злочину;
- некваліфіковані, чи спрощені, способи, в яких відсутні підсистеми дій як з підготовки, так і з приховання вчиненого злочину [9, с. 130–131].

Спосіб, яким було вчинено злочин, часом називають «почерком злочинця», але за ідентифікаційною значущістю його не можна порівнювати з реальним почерком особи, який дозволяє її ототожнювати. Сам спосіб як упорядкована сукупність послідовних процедур (приймів, засобів, що використовуються) залежить від великої кількості різноманітних факторів, котрі не завжди можуть бути точно визначені. Тому цей зв'язок має ймовірний характер і реально виявляє себе лише під час спостереження масових явищ. Разом із тим він є однією з ознак, за якою створюються криміналістичні обліки, автоматизовані бази даних, що використовуються для розслідування злочинів [10, с. 43].

Отже, спосіб учинення злочину – це не просто сукупність вольових дій, а закономірно визначена, структурована система поведінки суб'єкта, спрямована на підготовку, вчинення та приховування злочину. У криміналістиці спосіб учинення злочину використовується для пошуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, для з'ясування закономірностей механізму слідоутворення, що в одних випадках дозволяє доказати сам спосіб, а в інших, виходячи з закономірностей механізму слідоутворення, – виявити інші сліди [11, с. 172].

Слідчий, який здійснює розслідування, може отримати перші дані про спосіб учинення злочину вже з вихідної інформації про злочинну подію, що надходить до правоохоронних органів. Такими джерелами є повідомлення медичних установ, заяви громадян, рапорти працівників

поліції про виявлення злочину і затримання підозрюваних осіб. Повідомлення з медичних закладів є більш повними джерелами, оскільки в них, хоча і попередньо, вказується діагноз і механізм утворення тілесного ушкодження.

Засобами отримання даних про спосіб учинення злочину є також слідчі (розшукові) дії: огляд місця події, освідчування потерпілого (підозрюваного), огляд трупа, допити потерпілих, свідків, підозрюваного та ін. Важливим джерелом доказової інформації є також і висновки експертів.

Використання будь-якого способу вчинення злочину, знаряддя або засобів, відповідно до закону всезагального взаємозв'язку та взаємообумовленості явищ і загальної властивості відображення матерії, закономірно тягне за собою виникнення типових матеріальних або ідеальних слідів, які на початку проведення досудового слідства виступають як носії, а потім, у ході слідства, – як докази.

Від застосування способу заподіяння шкоди здоров'ю залежать характер і локалізація слідів, тобто створюється типова слідова картина. Між способом злочину і слідами застосування цього способу існує як прямий, так і зворотній зв'язок: за слідами можна визначити спосіб учинення злочину, і в той же час, виходячи із способу, можна уявити види слідів, а також предмети, на яких ці сліди повинні міститися.

Виходячи з вищевикладеного, ми дійшли висновку, що спосіб учинення злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості являє собою систему взаємообумовлених, динамічно детермінованих дій осіб, які їх учиняють, спрямованих на їх підготовку, безпосереднє вчинення і приховування, що зумовлюють використання відповідних знарядь і засобів, а також часу, місця та інших обставин, які впливають на об'єктивну обстановку вчинення злочину.

З урахуванням загальноприйнятих підходів та власного розуміння можливо виділити складові способу вчинення злочину:

- система дій;
- їх послідовність;
- взаємозв'язок у системі дій;
- спрямованість на єдиний кінцевий результат.

Дані про спосіб учинення злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості є фактичною базою для висунення і перевірки слідчих версій і водночас визначають характер вирішення інших завдань, пов'язаних із розслідуванням даної категорії злочинів. Спосіб учинення досліджуваних злочинів суттєво не відрізняються від способів учинення таких же злочинів за іншими мотивами, однак мають свої особливості щодо місця, часу, знарядь вчинення злочинів, які зумовлені саме мотивами вчинення злочину. Тобто переважно механізм позбавлення життя людини або спричинення тілесних ушкоджень є однаковим у всіх випадках і не залежить від мотиву діяння. Оскільки способи вчинення вбивств, тілесних ушкоджень, мордування, катування широко описані в спеціальній літературі, ми звернемо увагу на особливості способу вчинення злочину, який зумовлений особливостями елементів суб'єктивної сторони злочину, тобто мети та мотиву злочинного діяння, а також особистісних особливостей злочинця, які знайшли своє відображення в його діях.

Існує багато способів учинення злочинів зазначеної категорії. Як правило, це ті ж способи, за допомогою яких традиційно вчиняються злочини проти життя та здоров'я особи. Відмінною ознакою, особливістю способу вчинення досліджуваних злочинів є дії, які відбивають наявність мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості. Це може проявлятися, наприклад, у певних расистських висловлюваннях, написах на тілі потерпілого, його речах, на землі, на стінах, парканах, у розповсюдженні, розкиданні листівок націоналістичного характеру та ін. Так, у 95,5% досліджених нами кримінальних провадженнях (справах), вчинення злочинів супроводжувалося висловлюваннями націоналістичного та/або фашистського характеру, наприклад: «Україна – для українців», «Бий негрів», «Бий жидів», «Біла влада» тощо. Також 54,3% злочинів супроводжувались вимогою до потерпілих виїхати з України.

У 12,5% випадків вчинення злочинів супроводжувалося відеозйомкою, з метою подальшого розповсюдження відеоматеріалів у соціальних мережах.

Розглядаючи знаряддя злочину як важливий елемент криміналістичної характеристики, є сенс нагадати, що під знаряддям злочину у вітчизняній науці розуміють предмети та речовини, які використовуються злочинцем для досягнення ним злочинного результату. Під час учинення злочинів, пов'язаних із заподіянням шкоди життю або здоров'ю особи на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості, як знаряддя можуть бути використані:

- вогнепальна зброя;
- гострі тверді предмети (ножи, бритви, лези, заточки, осколки скла та ін.);
- тупі тверді предмети (кастет, дрюки, кийки, молотки, лом, палиці тощо);
- отруйні речовини (різні види отрут, отруйних сполук й сумішей);
- транспортні засоби;
- тварини (наприклад, нацьковування їх на потенційну жертву або навмисне, цілеспрямоване створення умов для небезпечної поведінки тварин);
- поєднання декількох із перелічених засобів.

Характерна зброя скінхедів: нунчаки, кастет; бейсбольна битка; ремінь із металевою бляхою, металевий ланцюг.

Проведений аналіз слідчої практики показав, що 57,5% вбивств вчинялися шляхом нанесення численних колото-різаних ножових поранень, 31,3% – у результаті побиття руками, ногами, металевими виробами, кастетами, 5,2% вбивств були вчинені вогнепальною зброєю.

Вивчення злочинів проти здоров'я показало, що 64,5% злочинів вчинялися шляхом нанесення численних ударів руками і ногами, 23,2% – шляхом нанесення ножових поранень, 12,3% злочинів вчинялися іншими знаряддями та предметами.

У статті 91 КПК України зазначено, що однією з обставин вчинення кримінального правопорушення, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, є час та місце вчинення злочину [2, с. 39]. Як відомо, неможливо вчинити злочин поза часом і простором. Саме тому опис типових характеристик часу та місця вчинення злочину визначеного виду, групи або категорії є неодмінним елементом відповідної криміналістичної характеристики.

Щодо злочинів проти особи, які вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі, слід зазначити, що місце і час їх вчинення навряд чи можна віднести до категорії системоутворюючих елементів, таких як мотив, особа потерпілого, особа злочинця. Проте в системі цих злочинів вони посідають важливе місце і пов'язані певним чином з іншими елементами криміналістичної характеристики.

Злочини зазначеного виду можуть бути вчинені в різних місцях, які можна поділити на три групи:

1) приміщення (житлові та нежитлові):

- до житлових приміщень належать будинки, квартири, кімнати в квартирах і будинках. Вважаємо, що до цієї ж підгрупи слід віднести й сходи, сходові площадки. Перелічені приміщення, звичайно, не є житловими як такі, але їх об'єднання в одну групу із власне житловими, здається, буде корисним, оскільки злочинці використовують їх для досягнення своїх цілей через те, що особи, які мешкають у житловому приміщенні (або приходять туди), неминуче проходять сходами, користуються площами під'їздів. Відповідно, в процесі розслідування злочинів даної категорії всі ці приміщення необхідно досліджувати в комплексі;

- до підгрупи нежитлових приміщень можуть бути віднесені службові приміщення та приміщення, призначені для різного роду громадських масових заходів, таких як збори, мітинги, лекції, зустрічі, круглі столи і т.п., а також релігійні споруди (синагоги, мечеті);

2) ділянки місцевості (площі, вулиці, парки, сквери, заповідні зони, місця відпочинку та ін.);

3) транспорт (автомобільний, залізничний, авіаційний тощо).

Очевидно, що наведений перелік не є і не може бути вичерпним, оскільки немає гарантії, що завтра злочинці не використають для досягнення своїх цілей будь-яке нове місце, що раніше як місце вчинення злочинів зазначеної категорії не використовувалося.

Результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень (справ) показали, що 75,5% вбивств були вчинені на відкритій місцевості, 18,1% – у приміщеннях, 6,4% – на транспорті. Щодо злочинів проти здоров'я, то у 81,5% випадках напади були вчинені на ділянках місцевості, у 10,3% – у приміщеннях, 8,2% – на транспорті.

Час учинення злочину може бути яким завгодно, тобто злочини можуть вчинятися і вдень, і ввечері, і вночі. Вчинення злочинів етнорелігійної спрямованості може бути пов'язане з певними датами, наприклад днем народження Адольфа Гітлера, футбольним матчем, релігійним святом тощо. Крім того, можливі ситуації, коли злочин починається в один час, а закінчується в інший. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень (справ) показав, що 73,4 % досліджуваних злочинів були вчинені з 17.00 до 24.00 год.

Висновки. Підводячи підсумок викладеному, вважаємо, що відомості про способи вчинення розглянутих злочинів є необхідною передумовою їх розслідування. Зокрема, за способом вчинення вбивства можна висунути окремі версії щодо особи злочинця, оскільки для конкрет-

них способів його вчинення характерні певні механізми утворення слідів, встановлення яких у процесі розслідування дозволяють зробити висновок про знаряддя вчинення кримінального правопорушення, а також про особу злочинця (наявність професійних навичок, фізичні дані, психологічні риси). Отже, питання щодо визначення способу вчинення має суттєве як теоретичне, так і практичне значення та є ключовим у процесі формування криміналістичної характеристики цього злочину.

Список використаних джерел:

1. Весельський В.К. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю / В.К. Весельський, С. М. Зав'ялов, В.В. Пясковський. – К. : КНТ, 2009. – 160 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство станом на 05 січня 2017 р. (офіц. текст) – Суми : ТОВ ВВП НОТІС, 2017. – 291 с.
3. Малярєнко В.Т. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. коментар : 2-ге вид., перероб. та доп. / В.Т. Малярєнко, В.В. Сташис, В.Я. Тацій. – Х. : Одиссей, 2004. – 1152 с.
4. Гросс Г. Руководство к расследованию преступлений : пер. с нем. / Г. Гросс. – М. : Изд-во НКВД РСФСР, 1930. – 144 с.
5. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений / А.Н. Колесниченко, В.Е. Коновалова. – Х. : Юрид. ин-т, 1985. – 93 с.
6. Зуйков Г.Г. Установление способа совершения преступления при помощи криминалистических экспертиз и исследований / Г.Г. Зуйков. – М. : Высш. школа МВД СССР, 1970. – 45 с.
7. Зав'ялов С.М. Спосіб вчинення злочину і сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С.М. Зав'ялов – К., 2005. – 31 с.
8. Криміналістика / за ред. В.Ю. Шепітька. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – К. : Ін Юре, 2010. – 496 с.
9. Драпкин Л.Я. Понятие и структура способа совершения преступления / Л.Я. Драпкин, М.С. Уткин. – Омск : Высшая школа МВД СССР, 1978. – 202 с.
10. Курс криминалистики. Общая часть / отв. ред. В.Е. Корноухов. – М. : Юристъ, 2000. – 784 с.
11. Шепітько В.Ю. Криміналістика : словник термінів / В.Ю. Шепітько. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 264 с.